

*Szolnoki Tudományos Közlemények XI.
Szolnok, 2007.*

A 75. éves Ujváry Zoltán tiszteletére tanítványa:

SZABÓ LÁSZLÓ

JÓZSEF ATTILA ÖCSÖDI VILÁGA

Azokkal az esztétákkal értek egyet, akik a nagy műalkotások alapjának az igazi, mélyen megélt és kellően lehiggadt élményt tartják. Persze ez még önmagában nem elegendő, szükséges hozzá mellesleg tehetség, fölényes szakmai tudás, teljes őszinteség, s még jó néhány dolog. És az sem mindegy, hogy egy-egy alkotó pályájának melyik szakaszában alkotja meg művét, mikor kész arra, hogy létrehozza a csodát, a tökéletes műalkotást. József Attilát általában városi költőnek tartja a közvélemény. Olyannak, aki meghatározó élményeit ilyen környezetben szerezte, s későbbi élete is inkább a városhoz kötött. Jól tudjuk azonban, hogy élete jelentős részét, ha nem is falun, de vidéki városokban töltötte, sőt éveket, hónapokat töltött falusi környezetben is kénytelenül, nehéz körülmények között is, már gyermekkorában megtapasztalva a nehéz paraszti élet mindennapjait. Jelentős az olyan alkotások száma, amelyek e környezetből veszik témájukat, illetve falusi élményekre vezethetők vissza. Pályája elejétől jelen van a falu, a vidék, nemcsak mint téma, mint a paraszti sors szimbóluma, hanem mint költői képeinek természetes közege is. Verseinek jó részéről tudjuk, hogy az öcsödi, szabadszállási, makói, mezőhegyesi, kiszombori vagy szárszói élményből fakad-e. Mind a kortársak visszaemlékezései, mind az általában vett József Attila-kutatás idejében – legutóbb Szabolcsi Miklós impozáns munkája – és a három kritikai kiadás ebből a szempontból is megbízhatóan adatolta az életművet. Úgy tűnik, hogy ebben a vonatkozásban semmi újat nem tudunk már felvonultatni. Sem a kortársak, a szemtanúk, sem az előásott, eddig nem vizsgált források nem bővítik már ismereteinket. Példa lehet erre a majd két esztendőn át halála körülményeivel foglalkozó cikksorozat, amely a baleset vagy öngyilkosság kérdés per újra felvételének tekinthetünk. S minden bizonnyal hasonló eredménnyel – eredménytelenséggel – járna az is, ha az öt éves József Attila öcsödi évei után kezdenénk nyomozni azzal a szándékkal, hogy a konkrét adatok számát próbálnánk meg gyarapítani. Értő és a téma kutatásában járatos embernek és a helytörténeti kutatásoknak sem sikerült ez még 1955-ben, s később sem. Ma pedig biztos a kudarc.

Amikor mégis ehhez a témához nyúlunk, világosan megmondjuk, hogy célunk egészen más. A gyermek József Atilla öcsödi környezetének, élményvilágának költészetében különböző módon és szinten megjelenő elemeiről kívánok szólni a táj népi kultúráját évtizedek óta vizsgáló néprajzkutatók nevében. Úgy vélem, hogy egy sajátos, általam társadalomnéprajzi szemléletűnek nevezett megközelítéssel árnyalhatjuk, finomabbá tehetjük a költő életművének némely vonását.

A költő életének meghatározó élménye volt az Öcsödön lelenc gyermekként eltöltött két esztendő. 1910. március 21. és 1912. június 19. között élt itt kisebbik nénjével Etussal együtt egy öregedő, néhány holdat magáénak tudó, s hozzá 12 holdat bérlő nehéz sorsú paraszt családnál. A Gombai család helyzetét mutatja, hogy a falu váncsodi részének szélső házában laktak, a Soron, azaz az igazi gazda falun kívül, emiatt bizonyára az igazi, az etnográfusok által általában megörökített falusi közösségi életnek is a peremén. A családról, életvitelükről a visszaemlékezők teljesen átlagos képet rajzolnak, s inkább jó emléküket idézik, úgy jellemzik őket, mint aki a szokás szerint tisztességesen bánt a lelenc gyermekekkel is. József Jolán és Etus a Gombai családról eltérően nyilatkozik. Jolán kegyetlennek, kíméletlennek tünteti fel nemcsak a gazdát, hanem az általa teremtett körülményeket is. Kegyetlen verésekről ad hírt, míg Etus mindössze két ilyenről tud, mindkettőt elfogadhatónak tartotta azok között a körülmények között (a rábizott rosszul végzése). A költőben később, mint ezeket maga vagy mások leírják, konkrétum nélküli alakatlan érzések törnek felszínre, amiből az derül ki, hogy őt állandóan verték, megalázták, sőt nem adtak neki eleget enni sem. Etus és a Gombai család ismerői inkább úgy vélik, hogy átlagos, a falubeli hasonló helyzetű paraszt emberek életét éltek, sem szigorúbbak nem voltak, sem kegyetlenebbek, s maguk is azt ették, amit a gyerekek, korán, hajnalban keltek, egész nap dolgoztak, s mindenki rendes gyermek fekhelynek tartotta a kuckót és a *sutot*, a *toli ágyat*, amely ezen a vidéken általánosan használt gyermek bútor. Az ételekben – főként az utolsó másfél-két pesti évhez viszonyítva – éppenséggel nem szűkölködtek, legfeljebb más volt az étel és az étrend, mint amihez a városban szokva voltak. Néprajzos számára természetesnek tűnik, hogy sokszor egy más táj, vidék, nép ételle egy idegenből odavetődő számára rossznak, szokásaik primitívnek tűnnek. Etus, akit már belépésekor gyermek-ringatásra fognak be, könnyebben veszi a dolgokat, hiszen jóformán az otthoni családban megszokott tevékenységet folytatja. Ő Attilát is ringatta. A költő túlérzékenységet, beilleszkedni nem tudását fokozta férfi (fiú) volta is. Nem hiszem, hogy nő tudott volna olyan verset írni, úgy érezni, mint József Atilla az *Iszonyat* című döbbenetes versében.

A lelenc lét keserű élménye is felfokozott Attilánál, a túlérzékeny idegrendszerű gyermek sajátos látásmódjában is gyökerezik. Magam itt és a Jászságban, ahol a lelenc gyermekek fogadása öregedő, csonka vagy özvegyasszonyként élők körében szinte már rendszer volt a XX. század elején, eléggé sokat gyűjtöttem. Kétségtelen, hogy nem ideális állapot lelencnek lenni, s való az is, hogy mindenki másképpen éli meg. Voltak, akik kihasználták a lelencet, nem adták meg neki ami jár, s akkor még hol a családihoz legalább hasonló közeg, az otthon melegsége, a jó szó, amelyre vágyik a gyermek. Ám az is bizonyos, hogy volt a falvakban egy közösségi szintű, erkölcsileg szavatolt ellenőrzés is. A közösség megszólta, s ezzel kordába tartotta azokat, akik visszaéltek a helyzettel. Nem járatták tisztán, rendes ruhába, rendszeresen iskolába (később óvodába is) és nem táplálták rendszeren a lelenc gyerekeket. Sok helyütt nyáron csak ők jártak cipőben az iskolába, nekik volt meleg kabátjuk sok szegénnyel szemben. Gombaiék nyilvánvalóan nem tűntek ki ezzel (példa rá az iskolába járatás rendszeressége), de nem is voltak rosszabbak senkinél e tekintetben. Ha ilyen lett volna, bizonyára többen emlékeznének a József testvérekre.

A két gyermeket Gombaiék azért vették ki a lelencből (messzire mentek utánuk), hogy segítójük legyen a háznál. Elvégezzék saját munkabíró gyermek helyett azokat a teendőket, amire egy ház körül szükség van. Ott élő gyermekmunkás, kiscseléd, ha néven kell nevezni. Olyan, aki együtt él a családdal, egy ritmusban, aki nem alkalmazott, hanem félig családtag és mindig készen áll, ha szükség van rá. Ezért nem csavaroghat el (a saját gyermek a legtöbb helyen az ilyet megtehetette), nem heverészhet tétlen, mindig kéznél kell lennie, magától is tudni a kötelességét és pontosan elvégezni a munkáját. A nyilvánvalóan ház körüli fiú munkák (fa behordása, aprítása, udvar seprése, különböző munkákban való besegítése erejéhez mérten, boltba járás, esténként vagy esős, hideg napokon a házban olyan foglalatosságok végzése, mint kukorica morzsolás, darálás, babfejtés) mellett önálló feladata volt a disznók, libák őrzése (szomszédasszonya egy, legfeljebb két disznóról tud), a tyúkoknak, disznónak fű szedése, hazavitele, esetleg a kipányvázott tehén, kifogott ló vigyázása. A paraszti élet ebben az időben természetesen a napszakokhoz, a természetes világossághoz igazodott. Az estét a drága petróleum világával megtoldani nem volt szokás. Sötéttedéssel meghalt az élet, de pirkadatkor már kelni kellett. Nyilvánvaló, hogy ez az életritmus is szokatlan volt a pesti gyermekek számára. Falun azonban ennek az ellenkezője lett volna különös. Más világba csökkentek hát, ahol mindezek mellett a család melegsége, a mama és a testvérek gondoskodó szeretete is hiányzott. Ha azt vesszük, még e családba való szimbolikus befogadás is megtörtént, hiszen Etus szerint: „Megérkeztünk a házba s Gombai bácsi ott állt az ajtóban, magas kucsmában, mint egy varázsló. Ez a ház a falu szélén volt. 'Nohát meggyüttetek' – szólta a bácsi, s 'hogya hínak' – kérdezett. Attila közben fogta a kezemet, nem akarta elengedni. Ekkor mondtam meg nevét s ekkor következett, hogy a bácsi kijelentette: nem Attilának, hanem Pistának fogják hívni. Attila nem nagyon szólta bele ebbe. Bementünk a házba, ott a rokonság, várták a 'lelenceket'. Engem a bölcsőhöz állítottak, hogy ringassam. Attila még nem kapott munkát... Aztán szétszéledt a rokonság, aludni tértünk, én a kuckóba aludtam, Attila a sutban. Így kerültünk abba a házba, ahol két évig voltunk elvarázsolva. A gazdáék imádkoztak és ők is lepihentek.” Ha ezt a leírást alaposan elemezzük, a befogadási szertartás minden hagyományos eleme megvan benne: a kapuban fogad a gazda, üdvözli őket, ismerkedik, nevet ad, kijelöli a teendőket, a házban a helyet, s mindezeket a rokonok, a család házában nem élő tagjai jelenlétében, akik szintén befogadják ezzel a jövevényeket a rokonságba. Ennek ellenére a családban és a rokonságban, sőt a tágabb közösségben is mindvégig idegenek maradtak.

Lelenc voltuk az iskolában is kitért („kincstári ruha”), s a falusi szokások ismeretlen volta, a családi, rokonsági kapcsolatok hiánya. Mivel egész nap el voltak foglalva, kívül rekedtek a falu gyermek közösségén is. Nem voltak társaik, barátaik, soha nem esett szó arról, hogy valakivel vagy valakikkel barátkoztak volna. Hiányzik a gyermekközösség, az amely már ebben az életkorban természetes kíváncsi. József Attila még éppen idejében hagyja ott Öcsödöt, hogy annál mohóbban, kiéhezettebben azonosuljon a városi gyermek társadalommal, s később annál sivárabbnak érezze a falusi társnéküliséget, családon kívülséget.

József Atilla 5-7 éves korát töltötte távol anyjától. Ekkor szakadt ki az apja távozása után mind nehezebbé és komiszabbá váló otthoni körülmények közül, átmenetileg elveszítve családját is. A legfogékonyabb és a személyiség szempontjából legfontosabb emberi fejlődési szakaszban. A két-három éves kort a pszichológusok ugyanis a személyi autonómia, az én kialakulása kezdeteként tartják számon. Az ember 3-6 éves kora között alapozza meg különálló személyiségének tudatát. Ezt a korszakot sokan a játék korának tekintik, s úgy vélik, hogy a játék, mint tevékenység ablakot nyit minden tekintetben a világra, s egyúttal a közösséghez való viszonya, benne az ő személyisége is tisztázódik. Egyik neves pszichológus

szerint ebben a korban az a fontos, hogy „hozzászokjon a társadalom elvárásaihoz anélkül, hogy elveszítené alapvető bizalmát vagy magabiztosságát.” A költő épp, hogy belépett életének ebbe a szakaszába, már is elveszítette apját, a család helyzete mind nehezebbé vált, ám minden bajával együtt az elveszített otthon mégis édenkertként élhetett a gyermek emlékezetében, s ez a kép mélyen beleivódott – mintegy elveszített csodálatos világ – az öcsödi gyermek személyiségébe. A kívánatos játék helyett osztályrésze ott a mindennapi kemény munka várt rá. A megtapasztalt rideg valóságot, kiszínezett emlékeivel szembesíthette. A család melegének hiánya, a számára idegen környezet, a városi gyermek számára korántsem természetes paraszti munka, amely esőben-napsütésben, télen-nyáron erőfeszítésre készítette a gyenge kisfiút, az ott ért sérelmek, a lelenc állapot, amely igazában az iskola megkezdésekor üti szíven az érzékeny lelkű, szeretetétéhes gyermeket, sok egyéb gyermeket érő kisebb baj, amellyel nincs kihez fordulnia, az autonóm személyiség kialakulásának legfogékonyabb korszakában érik és életre szólóan mély nyomokat hagynak benne. Elborult arccal szólt erről a korszakról később a költő, s témaként vagy akár utalásként is kevés konkrétum jelenik meg költészetében életének erről a nehéz korszakáról.

Ha a *Tiszazug* című versét nem számítjuk ide, mert nemcsak ebből az élményből fakad, közvetlenül csak két helyen utal rá:

Pedig hát engemet
Sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek
mint apró gyermeket,
ki ugrott volna egy jó szóra nyomban,
Én tudtam, - messze anyám, rokonom van,
ezek idegenek.
(*Levegőt!*)

illetve: Porszem mászik gyenge harmaton
lukas nadrágom kézzel takarom,
a kis kanász ríva öleli át,
kővé varázsolt tarka malacát.
(*Medáliák.2.*)

Az idegenség, a megértés, a jó szó, az anya és a család hiánya, a kiszolgáltatottság, elesettség, elhagyatottság, társnélküliség süt e sorokból. Ennél azonban jóval több, de rejtettebb szál köti őt az öcsödi két évhez. Feladatunk ezek járószámainak fellelése és felgombolyítása.

Falusi témájú verseiről már említettük, hogy legtöbbjükről megállapították, hogy hol, milyen körülmények között és milyen indíttatásból fakadtak. 1922-ben a nyarat – tanítást, korrepetálást és kukoricacsösz munkát is ellátva – Kiszomborban töltötte. Éppen aratás táján érkezett, s a határban, mint varjakat riogató csösz is közelről látja az emberpróbáló paraszti munkát. Új témaként jelenik ez meg egyre gyarapodó költészetében. Falusi életképek, portrék ezek, melyeknek erénye a pontosság, a megfigyelt valóság tömör, lényeglátó visszaadása. A *Kukoricaföld* saját munkájának, helyzetének rajza. A *Parasztanyóka* és a *Tanulmányfej* együtt érző, hiteles portré és környezetrajz, bár ez utóbbi akár városi kocsmá is lehet. Az *Aratás előtt* inkább tájképnek tűnik, a *Pap a templomban* falusi templomi szertartásán valószínűleg itt vehetett részt. Ezek a versek a parasztokat, a paraszti életet pontosan, megértő szimpátiával, de kívülről ábrázolják. A versek záró, mondhatnánk azt is, hogy hangulatát és velük érzését kifejező utolsó sorai mintegy kívülről kerülnek a versbe, s nem magából az

életanyagból következnek (*S az öreg anyó oly szomorú,/ Tán elesett szép-szál fiára gondol.; ...Szellő fuvall, a tábla megremeg.*). Kivétel a többször csiszolt *A jámbor tehén* című szonett. Ez a legélettelebb valamennyi között, még akkor is, ha a szonett formában van valami elidegenítő különösség is. Az apró és érzékletes megfigyelések, a bensőségesnek ható, együtt érző hang, az elesettség lehelet finom érzékeltetése mélyebbről, mintegy belülről jön. Úgy véljük a vers nem csupán a pusztai látványból, a friss falusi élményből fakad, hanem mélyebb rétegben gyökerezik. Társa a tehén az embernek, a családnak, csakúgy, mint a kis kanásznak ríva ölelt malaca. Etus visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy mint őrizte Attila a malacokat, ő a libákat. S hogy a kurtafarkúak milyen közel álltak a kisfiúhoz érzelmileg is, olyannyira, hogy szándékában állott majd a mamának hazalopni. Említett verseiben a természet, a környezet eléggé sztereotíp módon jelenik meg: *dudorászó tücsök, naplemente, dús kalász, fuvalló szellő*, sőt az egészen groteszk hasonlat: *”S úgy ing a földön csendes este enyhe./ Mint vén öreg huszáron lóg a mente.”* (*Aratás előtt*). Szinte mellbe vág, esetlenségével, csakúgy, mint a jámbor tehénről szóló versében ez a másfél sor: *„...Vén rokkant kapukba piros leányzók állnak illeget.”* A falu friss élménye még övé, hangja megbicsaklik.

A következő években a falut az *elesett szegény ember* képviseli költészetében. Itt már nem a paraszti környezet, a látvány, hanem a nép kiszolgáltatott állapota, a mostoha sors, s az ennek ellenére megmaradt mély emberség érzése a lényeg. Bennük van az általa is megtapasztalt sors, a társadalmi szolidaritás tudatosabb formája, s ez keveredik a népmesék hangjával, egyszerűségével is. Sok mese kezdődik így: *„Volt egyszer egy szegény ember...”*. Nem véletlen, hogy szegény ember verseivel egy időben, s szinte párhuzamosan ebben a korszakában ír más elesett emberekről is: hadirokkantokról, koldusokról, nyomorultakról. Kétségtelen, hogy ez az életérzés sem felvett póz, hanem valamikor megélt élmény hitelesíti. Ám konkrét képek, utalások, jelzések erre vonatkozóan nincsenek.

A szegény ember és a falu felé fordulása az 1926. évet követően igen sok forrásból táplálkozik, csakúgy, mint az ezzel társuló, eléggé változatos hangnem és emberi, költői viszonyulás. A meseszerűség, az ehhez társuló egyszerű hangnem népköltészeti hatásokat is mutat. A költő ekkor talál kapcsolatot a Sarlósokkal, a Bartha Miklós Társasággal, ahol a népi kultúra, a magyar múlt iránti érdeklődése (ez utóbbira nevének Öcsödön való megváltoztatása miatt már előbb rátalál) ébred fel. Ez az az időszak, amikor a szocializmus eszméivel megismerkedik, s hosszú évekre szinte harcossá válik. Nála – miként ezt baloldaról erősen kifogásolják – a városi és falusi szegénység sorsa összemosódik, eggyé lesz. A faluról alkotott képe is változik, a paraszti sors egyre inkább érdekli, s Fábrián Dániellel társszerzőként egy röpiratot is jegyez, a *Ki a faluba* címűt, amelyben a népi kultúra, a falu megismerése, szociális viszonyainak feltárása (falujárás), a parasztságnak, mint osztálynak a felemelése, nyomorának eltörlése egyaránt helyet kap. Maga is járja a falut, s éppen ebben az időben egyre többször megfordul Szabadszálláson, édesanyja rokonainál, akik igen elesett, városszéli csőszházban lakó idős emberek, s kiterjedtebb itteni rokonsága is a parasztság alsó rétegéhez tartozik. Megjelenik több versében, sőt közvetlen képekben, illetve áttételesen ez a pusztaszéli, nádas tavas táj is, ahol a táj képe, az életérzés, a politikummal is keveredik. Kiforratlan érzések, tapogatózások ezek, amelyben a helyét és igazi hangját kereső költő már igazgyöngyöket izzad ki, gyémántszemeket csiszolgat briliánssá, de igazán „klárisokká” még nem fűzi őket. A friss, összetett falu élmény ugyanakkor megidéz a mélyebben fekvő múltat Öcsödöt is.

Mire gondolok?! Amikor azt mondom, megjelenik Szabadszállás, mint táj, mint falu, mint az elesettség, a paraszti sors szimbóluma, a mélyben lerakódott öcsödi világ, s mindez áttételesen és felismerhetően, akkor nem a nyilvánvaló témájú versekre utalok

(*Magyar Alföld, Nyár, Margaréta, Dörmögő, Akácokhoz*), hanem olyanra, mint a *Förgeteg*, amely 1928. nyarán keletkezett:

FÖRGETEG

A fürgeteg fekete vadezüst;
Csattogó szívek árnya!
Munkaruhám ő, szívemet hűvös
Hajlásaiba zárja!

Ó mennyköves, virágos kalapot
Nem is csap más fejébe,
csak annak, aki húzódik fagyott
akác kemény tövébe,

mint én s érez vasszuronyokat,
melyek husába vágnak,
behúnyva szemét réjtjén szántogat
egy jobb szikú világnak.

Jó fürgeteg, szerelmek dörmögő
Nagyatyja, csattos angyal!
Bosszúinas, rajt piszkos kék kötő,
Mennyet letörlő ronggyal.

Mert ez már nem a régi tétovás,
A vénség tüsszentése –
De helyettük szakadt káromkodás,
Köpés a földre, égre.

Az szülte, mikor rablót ordított
A csósz, csatakba ülén,
Sárga foga közt kikavarodott,
A kastély ellen dülvén.

Hogy két öklével hadonásza már
Az ősz varkocsu jobbágy –
A csordában ha villám kutya jár,
Lábába mar a korbács.

Vert-e már téged valaki, vihar?
Ostorral kergetett-e?
Sötét erdőbe bujtál-e vihar,
úgy mint a szégyenedbe?

Tartalmad vagyunk – robbanás-alak!
Zászlós a dúlók rangján!
Csettintek én! És felszólítalak,
Kínzottak hulló hangján –

Te fõrgeteg, fekete vadezüst,
Parasztharag bográcsa,
Rotyogó mérget, engem főzz, nagy üst,
És fordíts a világra!
(1928 nyara)

A zaklatott versben egy átélt, öcsödi disznópásztorként átszenvedett, ijesztõ vihar képe tornyosul fel a határban kedvére barangoló, akácfa alatt a virágos nyárban megpihenõ ifjúra. Miként a villámlás borult ég fél-sötétjében, képek villannak fel emlékezetében, pillanatnyi asszociatív tartalmakat is életre kelve. Külsõ és belsõ érzések: húsba vágó vasszurony, korbácsütés, verés, ostorcsapás, vergõdõ szívverés, félelem, szégyen, tehetetlen düh mérge; színek: vadezüst, villámlás, megvillanó réz csat, szájból villanó sárga fog, piszkos kékfestõ kötény színe, sötétség; hangok: vénség tüsszentése, szakadt káromkodás; csettintés, elkínzott hangok; képek: virágos kalap, fagyott (száraz ágú, gyér lombú lehet) akác, szántogató ember, piszkos törlõrongy, köpködõ ember, csatakos rét, sárgán a fénybõl kivillanó pusztai kastély, öklét rázó csõsz, sötét erdõ, elvadult bogáncsos rét, forrongó bogrács; Dõrmögõnek, a nagyapának a képe: villanó csat, piszkos kötény, sárga fog, tüsszõgés, káromkodás, ökölrázás, tehetetlen düh, varkocsba fogott haj. Mindez társulva tehetetlen, belülrõl feszülõ dühvel, megaláztatással, szégyennel, kitõrõ haraggal, pusztítás vággyal – „*a kastély ellen dülvén.*”

Ugyanezek az elemek immár lokalizálva és rendbe szedve, megnevezhetõ gyermekkori emlékekkel tûnnek fel *Tiszazug* címû versében. Ez az vers az ekkor napvilágra került arzénos gyilkosságok hatására íródott. József Jolán és Szabolcsi Miklós szerint az idõs emberekrõl alkotott kép forrása a Dõrmögõnek nevezett szabadszállási nagyapa volt. Ám ez a versben jól elkülöníthetõ rész, különben is kapuban kint ülõ õregeket Öcsödön inkább láthatott. A csõsz kastély elleni alaktalan jobbágyi dühe, itt szociológiai érvényû váddá válik.

TISZAZUG

A báránybunda árnyakat
Tülevelû fák fércelik.
Szalad a puli pillanat,
Fagyon koptatja körmeit.

Hümmögõn áhítgat a nép
S házacskák gondolkodnak, ím
Zsuppjának zsíros süvegét
Lehúzza ablakára mind.

Kárál a tyúk keservesen
Az eresz alatt, mintha már
Vénasszony lelke volna, mely
Rimánkodóan visszajár.

Belül is pöttyös állatok,
Ütõdött, kékes õregek
Guggolnak, mordulnak nagyot,
Csupán hogy ne merengjenek.
Mert sok a révülni való,

Ha már az ember nem kapál.
Szép, puha gond a pipaszó,
tört ujjak közt pamutfonál.

S mit ér a vén? A kanalat
Elejti, csöppent, etetik
S ha ő etet, a malacok
Habos vödöröstül fellökik.

És lágy a tanya, langy az ól.
Csillagra akasztott homály!
Kemény a menny. A gally alól
Bicegő cinke sírdogál.

(1929 nyara)

Most nem kívánjuk részletesebben elemezni ezt a jól ismert verset és egyetértünk Szabolcsi Miklós elemzésével, értékelésével minden tekintetben. Csupán azért közöljük teljes egészében a különben önmagáért szóló verset, mert itt a modellként szereplő nagyapa mellett az öcsödi táj, a Tisza-Körös-zugi falu konkrétan is megjelenik. Sőt az a tér, a lelenc gyermek közvetlen napi környezete (az eresz alatt káráló kendermagos (pöttyös), a vénasszony hazatérő lelke: Etus pl. utal, hogy figyelemmel hallgatta a kisgyermek a fejetlen emberről és más hasonlókról szóló történeteket; a zsíros kucsma és a magos zsúptető egy képbe vonása: a süveg mögé való bezárkózás, hallgatás – így szoktak aludni; asszociáció: a riportok szerint Nagyréven az idegent a bűneset kitudódása után zárt kapuk, szinte halotti csend fogadta). Ezek kétségtelenül a gyermekkori emlékek.

Az új falu élménybe tehát belejátszanak a megszenvedett régi emlékek, önkéntelenül megjegyzett mozdulatok, hangulatok, s felszínre törnek, mintegy elmélyítik a közvetlen tapasztalatokat. Ebből a szempontból érdemes valamennyi alkotását ismét végig vizsgálni, s gazdag tárházra lelhettünk, s valami kicsit hozzá tehattünk alkotói világának mélyebb megértéséhez.

Am ennél sokkal mélyebben húzódik meg a lényeg. Ismét Öcsödre és a gyermekkorba kell visszalépünk. Az ötesztendő kisgyermeket, mint „általában a falusi szegénygyerekeket” dolgoztatták. Nevelőszülei ezért vették ki a lelencből. Disznópásztorkodott, libát, tehenet, lovat pásztorolt, vizet hordott, fát vágott, segített még mezőgazdasági munkákban is. Testvérnénje ugyan ott volt, aki szeretettel gondoskodott róla, de általában egyedül volt. A faluszélén lakván társai sem igen lehettek, legalábbis róluk soha egy szót sem szólt egyik gyerek sem. A kis Attila igen visszahúzódóvá, szótlanná, rosszkedvűvé, sértődékennyé vált, olyannyira elvadult, hogy anyjának látogatását végigbömbölte, minden közeledést, szeretetett visszautasított, még nényére is kést ragadott; Pestre hazatérve ugyanezt tette. Testvérei szerint vadember lett. Magányosan vagy öregek és elfoglalt, állandóan dolgozó, magukat hajtó emberek társaságában élt abban az időben, amikor személyiség fejlődésének éppen társkereső korszakába lépett.

A pásztor magános ember egyetlen társaságát a pásztorolt állatok jelentik. Azokat darabról-darabra ismeri bármekkora nyájról is legyen szó. Kutyáival meg egyenesen bizalmas

viszonyban van: tanítgatja, játszik, beszélget velük, akár egy emberrel. Nemcsak a mesében tűnik természetesnek, hogy egy állat, kutya megszólal, hanem a valóságban is így van. Etus írja le, hogy „volt egy kutya, az még az iskola előtt megvárta, sőt zavarta az órát. Ha kimentek gyomlálni, a búzába utána vágatott...”. A már idézett versében a kis kanász és a malacnak – társának a magányban – panaszkodik, s ríva ölelgeti. József Jolán írja, hogy magánosan élő szabadszállási nagyapjuk ugyan ilyen közeli kapcsolatban volt állataival: „A malacok a konyhában háltak. Két malaca volt s ezeket úgy magához szoktatta, hogy folyton a nyomában voltak a szérún. Ha megállt, a lábához dörzsölöztek, ráhunyorogtak apró szemeikkel, és vidáman rőfögtek. – Tyatya itt az unokája... A Boriska gyereke. Nagyapám dörmögött valamit bajuszába... Megállt előttem, és megálltak velem a malacok és lába alatt a kis fekete puli...” József Attilánál a kutya, mint társ, olykor sorstárs és a háziállatok számtalanszor feltűnnek, költői képeinek alkotó részei. Nemcsak általában, hanem közvetlen közről. Ismeri viselkedésüket, érti őket.

Állok, lábamnál tócsa nő
a pocsojához – az a dolga.
Bevont farokkal bú elő
az eb, hogy lábam szárát megszagolja.
(Esik)

Szalad a puli pillanat,
fagyon koppantja körmeit.
(Tiszazug)

Az én falkám olyan falka,
Ondolálva van a farka.
Orrukban csak magyar mód
Csillog egy kis arany drót.

Van egy pösze kismalacom
.....

Van nekem egy olyan kanom,
Szelíd szóra kezes nagyon...
(A kanász)

lompos tyúkja kárál a torsra
s gondjai fészke a verem.
(Mondd mit érlel...)

A csipogó árnyakból fiókáit
összegyűjti a szürkület.
(Töredékek)

Láttam a boldogságot én,
lány volt, szőke és másfél mázsa.
Az udvar szigorú gyöpén
imbolygott göndör mosolygása.
Ledől a puha langy tócsába
Hunyorgott, rőffent még felém –

ma is látom, mily tétovázva
babrált pihéi közt a fény.
(Eszmélet)

Szó, mint csecsemőnek a mosoly,
Veregetés a lónak.
(Falu)

Hozza adóját, sok zsíros tejet.
Dús tőgye dúzzadt, nagy szemére zúgva
Bögölyhad-köd telepszik. Lába dúrva.
Fődíszre rossz kolomp korcs szarv helyett.
(A jámbor tehén)

Közeli képek ezek a parasztudvar és a kiskanász pásztorolta állatokról, melyek gyerekkori közvetlen megfigyelések, az állatokkal való együttélés, közeli viszony, amit meglehet, hogy friss szabadszállási élmények ébresztenek fel az alvó tudatból. A gyermeki nézőpont (fizikailag, perspektívájában), a nagyobb állatok (ló, tehén, mangalica) közeli megfigyelése. Ahogyan egy kisgyermek látja (a tehének alulról nézi lába, tőgye) és igen közelről (duzzadó tőgy, durva láb, illetve köröm), majd felfelé halad: szeme környéke, a megtelepedő bögöly haddal, korcs szarva, kolompja. A szőke, göndörszörű, gyermek számára hatalmas mangalica viselkedésének, hangjának, szemének, szőre villódzásának felvillanó képei a gyermek testközeli emlékképei. Az állatok viselkedését, természetét is testközlelől, a vele való fizikai érintkezésből ismeri, tudja, mi van a kotló, a csibe hangjában, ha nem látja is őket, tudja, mit csinálnak a tornácon, a bokor árnyékában. Mindez az öcsödi emlékrétegbe kapaszkodik hajszálgyökereivel. A szabadszállási és felnőttkori képeknek egészen más a perspektívája, távoli, tágas térség, a táj áttekintése, egységben és nem részletekben való szemlélése. Emezek festményre, amazok rajzra emlékeztetnek. Egyikben a gondolat, másikban az érzés a rendező erő, noha mindkettő pontos és igen gyakran átszövi egymás, hiszen mindkettő múlt már.

Füstöl a víz, lóg a káka
kókkadón a pusztaságba.
Dunnába bútt fönn a magas.
Sűrű csönd ropog a havas
mezőben.

Kövér homály, zsíros, csendes,
Lapos lapály, kerek, rendes.
Csak egy ladik, mely hallhatón
kotyog még a kásás tavon
magában.
(Holt vidék)

Dongó ödöng az erdő szélénél.
Harkály kopog, gyík ragyog. Marha bög.
S tovaringatja fodrosan a szél
a tűnődve zümmögő időt.
Gyúrt, sárga táj, az ég mellig ér,
muharmező, kemény kötény, nehéz –

mi van benne? Amott fut egy kis ér
s itt ház ül. Kisfia, az ól, idenéz.
(Határ)

Amikor a nagyvárosi kisgyermek a szűk bérházak, kis lakások világából hirtelen falura kerül, óriási térség nyílik meg előtte. Már maga a paraszt udvar, de a többsejtű ház melléképületeivel együtt az idegen kisgyermeket még kisebbé tették. Szabolcsi Miklós is megállapítja, amikor megszemlélte az öcsödi portát, hogy „A szűk kis udvar óriásinak tűnhetett fel a kisgyermek számára, a ház mögötti istállóban valójában csak az az egy ló férhetett el, de tágas, ijesztő arányúan idegen világ lehetett az ötéves Attila számára.” Körülötte kitágult, megnőtt a térség, a világ, s magát ebben igen kicsinek érezte. Akár a ház térs udvarán, akár a közeli vizenyős, füves helyeken, árokparton, dűlőút mentén, ahol már kora hajnalban legeltetett, akár a nevelő apjával a földeken járt, hatalmas égbolt borult rá, égető napjával, felhőivel, viharával, csapkodó szelével, korai hideg harmatával, futó szellőjével, vacogtató, jeges, csontig hatoló ködével, fagyával ezek fizikailag és lelkileg megélt kisgyermekkori élmények minduntalan felszínre törnek. A természetben élő magános kisgyermekben mindezek mélyén elraktározódnak, s későbbi költői képeiben nemcsak látványként, de mögöttes érzelmeikkel együtt, egyé olvadva öltének új alakot.

Rétek, utak csendesen
Úsznak a hűvös vizeken –
(Dúdoló)

Ragyog a zöld gyík, sorsom keresi,
zörget a búza: magvát kiveti,
rámnéz a tó, ha belé kő esett
s a sírók sóhajtotta fellegek,

a háborúkkal vívott hajnalok,
ugró napok és rezgő csillagok
körülkóvályogják fejem –
világízzása hőmérsékletem.
(Medáliák 6.)

Tollázkodik a sárga lomb
A mennyek langy asszonya hervad
S az ellágyuló őszi talaján

Az ellágyuló őszi talajon
végighever a hervadt levegő.
(Töredékek)

..... Egy fény a rét.
Az anyás hold-világa
Elé nyújtja kövér tenyerét
Egy bodza ága.
Örök boldogság forrása mos
Egy rekedt, csorba téglát.

Smaragd Buddha-szobrok harmatos
Gyepben a békák.

A vadzab, ki kardot von elő,
Fejét mélyen lahajtja.
Most a dicsőség és az erő

A REPEDT PAJTA...

(Falu)

A természet közeli-távoli világa a magános, állandó bizonytalanságban, monshatni félelemben élő gyermek világképében animisztikus módon jelenik meg. A tárgyak emberi tulajdonságokat, érzéseket hordoznak, közeli-távoli látványuk emlékeztet, hasonlít valamire, valakire, az állatok beszélnek, a fák-bokrok-füvek-virágok emberi mozdulatokat tesznek; a természetben összetartozó jelenségek tulajdonságai mintegy áthatják egymást, szerepet cserélnek. Megcsodált és különlegesnek tartott szóképei, szimbólumai jórészt ebből a gyermeki animisztikus szemléletből fakadnak: beszél a tej; ájtatosak a teli köcsögök; a tejszín megremeg; a bokrok kotyognak; a málnató guggolva ringatóz; a sárga lomb tollászkodik; az árnyékos bokoraljak csipognak; a tar ágak tartják a levegőt; a fűszál, búzaszál cincog; a vadzab kardot von; a homály akácocskát babrál; a tárgyak alszanak; ostorok, csizmák, kések, az egek, a mezők. Aki kicsit is ismerős a falusi, tanyasi udvarokon, réteken, földeken, tarlón, dűlőutak mentén, árokparton, az tudja ezeket értelmezni: a köcsögbe kitett alvó tej vékony kis föle minden koccanásra érzékenyen megremeg, hullám fut át rajta, mint az összeránduló ló bőrén, hogy a bögölyt elzavarja; a tollászkodó tyúk mozdulatai, mikor fejét a szárnya alá dugja, szinte gömbbé válik, a kerek lombú, rőt színű őszi fát idézi; a porban fürdő tyúkok, csibék földbe mélyített fészke a hűvös bokrok tövében van, nem is látszanak, csak csipogó hangjuk hallik; az érő búza között vagy a tarlón a mezei egerek (pockok) hada tanyázik ez terített asztaluk, s nagy hangon cincognak, de nem látszanak... és sorolhatnók.

Képalakításában azonban a költő itt még nem áll meg. Az összetartozó (mindig együtt jelentkező, érzelmileg, hangulatilag, látványszerűen átélt) megszenvedett esetek során szerzett élmény egy jelzős szerkezetbe, egy fogalomként, néha egy összetett szóban fogja össze. A költői képnek hallatlanul erős töltése, belső kisugárzása van és rendkívül sokrétű, ugyanakkor újdonság, a meglepetés erejével hat. *Kotyogó bokrok*: a kotló a maga vájta porfészekbe rakja tojásait is a bokor hűvösebe, minduntalan hallani kotyogását, kotlását, de látni nem lehet. A bokor gömb alakjával maga is óriási tyúk képzetét idézi. *Zömmögő rét*: a méhrajoktól, bogarak neszétől hangos virágzó rét. *Jáspis csülök*: a kismalac még nem durva, el nem színeződött, szőke-pirosas-rózsaszínes fényes körme. *Pirkadó madár*: a pirkadatkor már talpon lévő, malacokkal bajlódó gyermek hangélménye; a legtöbb madár ekkor leghangosabb. *Malacvilágosság*: a pitymallatkor még alig látó, álmából felriasztott kisgyermek első dolga a malacokkal való foglalatosság volt, ezt félálomban, félvak állapotban való tevékenységet érezzük a szóban.

Sajátos képei szokatlanok, de ha tudjuk mi van mögötte világosak és érthetőek. Jellemző, hogy igazi, költészete lényegét megértő költőink java számára ez azért is lehetett világos, érthető, mert maguk is hasonló környezetből jöttek: Csanádi György, Nagy László, Csoóri Sándor – József Attila költészetének igazi folytatói – anélkül, hogy szolgálai másolnák, nemcsak értik, de magukénak is tudják ezt a képalakítási módot.

A városi (proletár) költőnek tartott József Attila legnagyobb és legmaradandóbb hatását költészetének ezzel a gyermekkorban fogant rétegével érte el. *Ebben az öcsödi évek sokkal nagyobb, mert megrázóan mély, szerepet játszanak, mint eddig gondoltuk.* Természetesen nem lehet leegyszerűsíteni sem költészetét, sem igen gazdag költői eszközeinek táráát, mint ahogyan gondolatilag, eszmeileg és érzelmileg sem csupán gyermeki nézőpontra. Befejezésül mindezek igazolására álljon itt az 1936. novemberében keletkezett megrendítő verse, ahol a szerelmében viszonzást nem kapó felnőtt férfi lelkiállapotát a viharba került kisfiú tehetetlen állapotával jellemzi. Az átélt, félelem belevéste élményt a gyermek megfigyelte apró részletek hitelesítik: a mikro- és makro világ felborult, dühöngő, lélekig hatoló rendjének megzavarodása, felbomlása. Egy életen át magában hordott kisgyermekkorú konkrét élmény, amit a felnőtt férfi lelki válsága támaszt fel, s önt zaklatott formába.

MINT A MEZŐN...

Mint a mezőn a kisfiút, ha
eléri a vihar
s nincs tanya, anya, hova futna
kapkodott lábaival.
a tömött, dühödt ég dörög,
a tarlón szalmaszál pörög,
ő, mint az állat, nyöszörög,
zokogna, de a félelem
elveszi könnye melegét,
sóhajtana, de hirtelen
rálehel a hideg ég
s csak akkor, mikor sovány
borzongás villan, mint a villám
s fekete eső dől szakadva,
az mintha belőle fakadna,
mint mérhetetlen nagy sirás,
amely fölgyül a földeken,
fénylőn csorog a zöldeken,
árkot betölt és gödröt ás,
hömpölyög a réten, az éren
hömpölyög fönna a levegőben
s a gyermek megindul a téren,
útja van ebben az időben –
így tört e vágy rám, ily veszetten,
ily hirtelen, ily szilajon,
férfi létemre sírni kezdtem.
S e könnyel ázott talajon,
hol nehezen emeli lábát
az ember, ki pedig sietne,
megállok most. A kívánságát
már észre sem venném, ha szeretne.
(1936. november)

Kutatásaink az öcsödi, falusi évek megértéséhez még csak az elején tartanak. Ha előre haladunk minden bizonnyal az itt írottak is helyükre kerülnek. Nem akarjuk észrevételünk jelentőségét eltúlozni. Annyi azonban bizonyos, hogy van benne néhány új észrevétel és

József Attila költészetének megértéséhez közelebb visz. Ezért úgy vélem a vizsgálatoknak ebben a stádiumában is érdemes közreadni.

IRODALOM

1. Enyedi Antalné: A mi József Attilánk. Öcsöd, 1999.
2. József Attila összes versei. Budapest, 2005.
3. József Jolán: József Attila élete. Budapest, 1940.
4. Kulik Zsolt: József Attila. Öcsöd Nagyközség Honlapja.
5. Mérei Ferenc: „...vett a füvektől édes illatot.” in: Művészetpszichológia. Budapest, 1986.
6. Mérei Ferenc – V. Binet Ágnes: Gyermeklélektan. Budapest, 1993.
7. Pukánszky Katalin: Gyermekkor – történeti tanulmányok. Budapest, 1997.
8. Szabolcsi Miklós: József Attila élete és pályája. I-II. Budapest, 2005.